

8 CTNOST (ZDATNOST)

Máme-li být pro druhé oporou, povzbuzením, natož příkladem, nestačí vyhýbat se zlému jednání. V etice nám jde o víc: poznat ctnost a zamilovat si ji. Stará filosofická zásada praví, že nejprve poznáváme, abychom mohli milovat. Cicero věděl, co říká, když doporučoval, že „pro učeného a vzdělaného člověka žít znamená přemýšlet“.

Proto je na místě si nejprve ujasnit, co je to ctnost, abychom k ní vůbec získali vztah. Vždyť pro dnešního člověka je ctnost sice vznešené, ale často prázdné slovo, které se do současného světa jakoby nehodí.

Staří Římané používali pro označení ctnosti slovo *virtus*, jež má základ ve slově *vir* – muž. Ctnost v tomto smyslu vyjadřuje vlastnosti, které se tehdy nejvíce obdivovaly u mužů: fyzickou sílu a válečnou zdatnost.

V řečtině se ctnost nazývala *arete* a vyjadřovala něco, co se líbí, co vyniká a budí úžas.

Řekové a po nich postupně i Římané začínají více obdivovat zdatnosti duševní: moudrost, duševní sílu, mravní pevnost. Jejich přesvědčení se zakládalo na tom, že nejlepší činnost je taková, která nejvíc odpovídá požadavkům rozumu: Je-li jednání rozumné, vede k mravně dobrým skutkům. Zároveň věděli, že nejen rozum, ale i zkušenost potvrzuje význam ctnosti pro život, že jej duchovně obohacuje.

Ve středověku se pak pojetí ctnosti upevňovalo. Je zajímavé, že ve výchově rytířů byly neopominutelné tyto tři ctnosti: *caritas* (láska), *comitas* (vlídnost) a *compassio* (soucit).

Původní, zejména antický obsah ctnosti měl nepochybně zásadní vliv na vytváření naší kultury. Je to vliv, který je v etice nutné si připomenout a znovu zhodnotit.

8.1 Pojem ctnosti

Lze rozlišit širší a užší význam pojmu ctnost. V širším významu ctnost znamená zběhlost v nějaké činnosti, například umím plavat, malovat, krást, obelhávat. Je zřejmé, že tato zběhlost nemusí být nutně dobrá, ba naopak může být i špatná, někdy však neutrální. V etice však pojmem ctnost výhradně označujeme činnost dobrou.

Když je člověk v určité činnosti šikovný, sám ani neví, že je obtížná, koná ji lehce, ze zvyku. Má přirozený *sklon* neboli *dispozici*, kterou bezděky

uplatňuje. Jako určitý talent, vyžaduje i sklon nějakou odpověď – úsilí rozvíjet a pěstovat jej. Např. Petr v sobě objevil hudební talent, který musel několik let pěstovat, aby si jednou mohl vzít noty a poměrně těžkou skladbu přehrát z listu. Svůj sklon dokázal uchopit a realizovat. Petr má tedy už určitou schopnost, osobní ctnost.

Ctnost v mravním významu je tedy trvalá a pevná dispozice jednat dobře. Co činí člověka dobrým, není pouze znalost, jak by měl jednat, nýbrž uskutečňování dobra. Mravní ctnost chápeme jako zběhlost v konání dobra. Např. Jana žije přesvědčená o prospěšnosti svého studia, nedokáže se však přinutit k pravidelnému učení. Zatím v sobě potřebnou mravní sílu nevytěžovala. Jedna věc je vědět o tom, co je dobré, druhá to činit. O tom už psal Aristoteles ve své Etice: „Neuvažujeme, abychom věděli, co je ctnost, nýbrž abychom se stali dobrými, jinak by to nemělo žádnou cenu – je nutné uvažovat o praktických jednáních, jakým způsobem se mají konat.“

Ctnost je tedy zakotvení v dobru. Můžeme si ji představit jako připravenost konat dobro i navzdory překážkám. Ctnost získáváme cvičením, opakováním dobrého jednání. Opačné jednání však vede k její ztrátě. Může se například stát, že někdo vyrůstá ve skromných poměrech, a proto se naučí skromnosti. Ale když zbohatne, ztratí cit pro druhého člověka v nouzi; ctnost jako by v něm umřela.

Z toho a z jiných příkladů vyplývá, že se nevyplácí podceňovat péči o udržení a růst ctností.

Neexistuje pouze trvalá dispozice k dobrému jednání, ale také dispozice k jednání špatnému. Říkáme ji neřest.

K promyšlení:

1. Publilius Syrus napsal: „To, co se má v budoucnu stát velikým, rodí se z nepatrných počátků.“ Znáš případ, kdy u někoho zůstal sklon ve svém zárodku, tedy zakrněl?
2. Ještě jednou vysvětlí, čím se odlišuje ctnost v širším a ctnost v užším významu? Zkus najít příslušný příklad.

8.2 Rozlišení ctností

Stejně jako nelze všechny skutky podrobit mravnímu hodnocení, také všechny ctnosti (jak už jsme si ostatně ukázali) nemají mravní povahu.

Je možné se na ně dívat z hlediska, jak a kde vznikají. Ty, které vznikají v rozumu, jsou morálně neutrální, ty, jež jsou neseny vůlí, už morálně posuzovat lze.

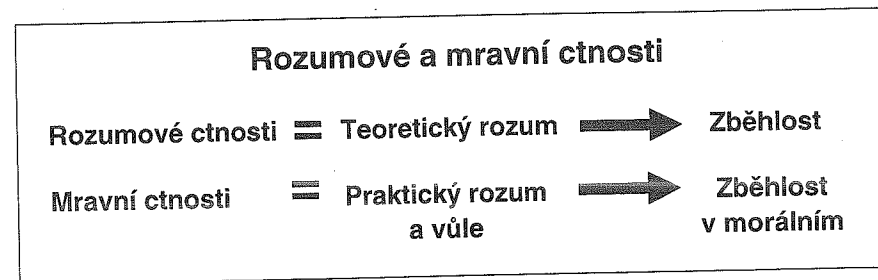
Aristoteles o tom ve své Etice napsal: „Je-li dvojí ctnost, jedna rozumová a druhá mravní, má ctnost rozumová vznik a růst většinou z učení, proto potřebuje zkušenost a čas. Kdežto ctnost mravní (ethiké) vzniká ze zvyku, odkud obdržela i jméno, které se jen málo odlišuje od slova 'zvyk' (ethos).“

Rozlišujeme tedy *ctnosti rozumové a mravní*.

Rozumová ctnost uschopňuje k dobrému myšlení, ne však ještě k dobrému jednání. Logika, věda, filosofie mohou vytvořit předpoklad k poznání, na jehož základě člověk potom jedná.

Mravní ctnost už je přímo zapojena do procesu jednání – působí na vůli, aby ji nasměrovala k dobru. V závislosti na tom, kterým směrem je obrácena, rozlišuje jednotlivé podoby ctnosti. Podle Aristotela existují čtyři základní ctnosti: rozumnost, spravedlnost, statečnost a uměřenost.

Jak spolu souvisejí rozumové a mravní ctnosti, ukazuje obrázek.

K promyšlení:

1. Uveď ctnosti, které lze mravně hodnotit a které ne. Uveď pro to důvody.
2. Vyjmenuj mravní ctnosti, které tě napadají. Jakou z nich sám máš a jak se v tvém životě projevuje?

8.3 Střed ctnosti

Možná se vám někdy přihodilo, že někdo zapochyboval o vašich skutcích, které byly dobře myšleny, a řekl: „Nepřeháníš to trochu?“ Chtěl tím naznačit, že byla překročena nějaká zdravá míra.

I mravně dobré jednání má své meze a má svůj zdravý střed. „Zlatá střední cesta“ není výzva jít s proudem a za žádnou cenu nevybočovat, nýbrž hledat přiměřené a nejvhodnější jednání.

Podle Aristotela se ctnost nachází ve středu mezi dvěma krajnostmi. Jinak řečeno, tvrdíme-li, že ctnost má svůj střed, máme na mysli zdravou míru mezi přeháněním a zanedbáváním.

Tabulka 3

Zanedbávání	Zlatý střed ctnosti	Přehánění
Nerozumnost	Rozumnost	Opatrnictví
Zbabělost	Statečnost	Opovážlivost
Bezcitnost	Uměřenost	Nevázanost
Trpět bezpráví	Spravedlivost	Činit bezpráví

Míru ctnosti stanovuje rozum: Buď brzdí vůli na cestě ke zlu, nebo ji povzbuzuje k následování dobra. Úkolem rozumu je udržovat jednání blízko zdravého středu. Čím víc se člověk od tohoto středu vzdaluje, ať jakýmkoliv směrem, tím více se vystavuje možnosti ctnost ztratit. Při tomto vzdalování se otevírá nectnosti.

K promyšlení:

- Asi každý bude souhlasit s Plautem, že „nejlépe je ve všem zachovávat míru“. Co však má na mysli Seneca, když říká: „Je těžké zachovávat míru v tom, co pokládáš za dobré“?
- Co může rozumu zabránit, aby nacházel zlatý střed ctnosti?

8.4 Osobní a společenská hodnota ctností

Nabízí se otázka, čemu prospívá dobrý, ctnostný život. Jaký smysl má usilovat o ctnosti? Část odpovědi nám dává každodenní zkušenost: Ctnosti u sebe či u druhých v nás vyvolávají určité uspokojení a obdiv, povzbuzují vývoj osobnosti, zatímco nectnosti probouzejí nespokojenost a nesoulad a osobnost narušují (pokud si však nectnost uvědomíme, už tím svou osobnost rozvíjíme). Každý z nás si může tuto zákonitost ověřit, hodnotí-li jednání člověka štědrého či lakotného, statečného nebo zbabělého. S největší pravděpodobností odsoudí lakotu či zbabělost a dá své sympatie ctnosti.

I když je osobní význam ctnosti velmi důležitý (o tom podrobněji v kap. 8.6 Jednotlivé mravní ctnosti, str. 94), můžeme vysledovat i její společenský dopad. Každá ctnost má svou společenskou hodnotu, protože obohacuje a upevňuje lidské vztahy, dává jim stálost, trvalost a soudržnost. Sobecký člověk nepotěší v trápení, lakomec nepomůže v bídě, přísný člověk nepo-

chopí slabost, zbabělec se nezastane druhého. Vnitřně zdravý a zralý člověk zakládá a udržuje dobrou rodinu; vědec, který nechce jen svou slávu, obohacuje jak vědu, tak i společnost; díla umělce, který věří v dobro a chce je ztvárnit, překonávají čas i módní trendy. Na tom, jak konkrétní lidé žijí a morálně prospívají, závisí úroveň společnosti a její perspektiva. Život postavený na ctnostech jakoby vyzařoval svou sílu i za hranici osobnosti jednotlivce. Přirozeným důsledkem ctnosti je další dobro, jak přibližují uvedené body:

- ctnost odvrací od zlého jednání,
- vede ke konání dobra,
- působí snadnost v konání dobra,
- dává radost z konání dobra,
- inspiruje druhé konat dobro.

K promyšlení:

- Napadají tě tři ctnosti, které by byly nezbytné pro:
 - manželství,
 - přátelství,
 - pracovníky malé firmy?
- V každé společnosti se čas od času objeví nálady nespokojenosti. Jak to souvisí s tím, co napsal František Saleský: „U neřesti je to takto: kdo jich má jen málo, není spokojen, kdo jich má hodně, je nespokojen. U ctnosti takto: kdo jich má jen málo, i tak už začíná být spokojen, a potom, jak postupuje, je čím dál spokojenější.“

8.5 Mravní ctnosti podle Platona

Rozdělení na čtyři základní ctnosti je velmi staré. Zabýval se jimi již filosof Platon ve svých dílech Ústava a Stát.

Ve Státu si všímá rozdílného způsobu myšlení různých národů. Řekové si váží vědění a moudrosti, Skythové a Thrákové jako proslulí bojovníci dávají přednost statečnosti, fénici kupci si potrpí na peníze, zajímá je, jak si život zpříjemnit. Z toho Platon vyvodil, že všechny tyto hodnotové orientace patří k člověku a jako takové přirozeně předurčují skladbu jeho ctnosti. Tak například užívá-li člověk správně rozumu, je schopen vidět věci do hloubky a osvojuje si moudrost. Dává-li na správném místě průchod své vznětlivosti, projevuje statečnost, ovládá-li svou požívačnost, získává ctnost uměřenosti. Daří-li se člověku spojit a vyvážit tyto ctnosti, vede mravný – spravedlivý život, jenž je sám o sobě také ctností.

Smyslem pěstování ctností je pak vnitřní harmonie a dokonalost, která se projevuje v jednání. Do této harmonie patří vyvážený vztah duševní a tělesné stránky člověka, v němž má rozum hlavní postavení.

První a nejdůležitější ctností je podle Platona *moudrost (sofia)*. Je to ctnost, která pomáhá člověku v myšlení i praxi rozlišovat, co je skutečně dobré a zlé, které smyslové požítky ještě vedou ke štěstí a které už od něho odvádějí.

Jako druhou ctnost vyčleňuje Platon *statečnost (andreia)*, ta by měla pomáhat člověku, aby smyslovou vznětlivost podřídil rozumu, byl ochotný snášet utrpení, překonávat těžkosti a směřoval k pravému dobru.

Třetí mravní ctností je podle Platona *uměřenost (sófrosyné)*. Znamená rovnováhu, schopnost nacházet pravý střed mezi požítkem a askezí, mezi přísností a shovívavostí; projevuje se jako ušlechtilá slušnost, která má k neohrabané důvěrnosti stejně daleko jako k odmítavé chladnosti.

Spravedlnost (dikaiosyné) jako čtvrtá platonská ctnost zaměřuje jednání člověka tak, aby odpovídalo mravnímu uspořádání, to je duchu moudrosti, statečnosti a mírnosti. Spravedlnost by však své poslání nemohla splnit, pokud by nebrala ohled na rozum, tedy nevyužívala moudrosti. Platon ostatně zdůrazňoval, že v moudrosti se všechny ctnosti setkávají.

K promyšlení:

Dokázal bys vyjmenovat opaky platonských ctností, například: opakem moudrosti může být... atd.

8.6 Jednotlivé mravní ctnosti

8.6.1 Moudrost a rozvážnost

Moudří lidé se odedávna těší velké vážnosti. U starých Řeků výraz mudrc označoval schopného dělníka, mistra, později se v řecké kultuře mudrc chápe jako učenec s hlubokým rozumovým poznáním. Právě proto se pro takového člověka používá v řečtině označení filosof, tedy v překladu milovník moudrosti.

V Platonově škole Akademii se vyzdvihuje zájem o moudrost natolik, že se žákům doporučuje vyhýbat se všemu, co by rozptylovalo jejich pozornost. Říkalo se, že filosof této Akademie nezná cestu, která vede na náměstí, nestará se o to, co se děje na radnici. Porfýrios dokonce vychvaluje ty, kteří si vypíchli oči, aby se nemuseli dívat na marnosti, protože se tak mohou zcela zabývat jen vznešeným rozjímáním o podstatě věcí. Porfýriova nad-

sázka potvrzuje vysoké hodnocení moudrosti a zároveň varuje před „moudrostí“, která je nepravá a slepá.

Moudrost dává rozumu schopnost rozlišovat: Tak jako soudní znalec starožitností dokáže velmi rychle zhodnotit, z kterého století pochází krásný nábytek, tak se i rozum stává jakýmsi znalcem dobra a zla a je schopen určit, jak jednat, a to i v nepřehledných a složitých situacích.

Moudrost je základní ctnost, která pomáhá v jednotlivých případech rozlišovat, co dělat a čeho se varovat.

Ctnost moudrosti se získává přemýšlením, skromností a zkušenostmi, tedy postupně a v závislosti na čase. Proto bychom se s moudrostí měli častěji setkávat u starších lidí, vždyť „z cizí vady čerpá moudrý nápravu vady vlastní“, říká Publilius Syrus a „mladík si má vědomosti získávat, stařec jich má užívat“, tvrdí Seneca. Ačkoliv jednoznačně neplatí, že starý člověk je vždy moudřejší než mladý, stojí vždy za úvahu naslouchat tomu, kdo ušel velkou část své životní cesty.

Moudrost má základ v rozvážnosti, kterou již Aristoteles prohlásil za první a nepostradatelnou podmínku všech ctností. Tak jako pramen vody zavlažuje zahradu a jako vláha podporuje růst květin, rozvážnost dává kvést i ostatním ctnostem. Sama rozvážnost pak vzniká postupně, zejména díky zkušenostem a správnému používání rozumu. Říká se, že „svíčka s rozvahou je lepší než velký oheň bez rozumu“. Rozvážnost pomáhá, abychom skutek, byť v zásadě dobrý, nekonali v nesprávný čas nebo bez míry, uvědomili si všechny vážné obtíže a dobře rozvrhli dílo.

Rozvážnost je ctnost, která pomáhá člověku nalézt prostředky k dosažení dobrého cíle.

Bez rozvážnosti by moudrost nemohla být moudrá a neměla by ty vlastnosti, které zdůrazňuje biblická kniha Přísloví:

„Vnikne-li moudrost do tvého srdce, poznání oblaží tvou duši. Tvou stráží se stane důvtip, rozumnost tě bude chránit. Ochrání tě před zlou cestou, před každým, kdo proradně mluví.“

K promyšlení:

1. Když porovnáš dva následující citáty, napadne tě, v čem se liší a v čem se shodují?
„Úsudek, rozvahu a radu lze nalézt u starců“ (Cicero).
„Ne všichni starci jsou moudřími znalci života“ (Jiří Fuchs).
2. O Marku Twainovi se vypráví, že k němu přišel sedmnáctiletý mladík a řekl mu: „Nerozumím si už s otcem. Každý den se přeme. Je konzervativní, nemá smysl pro moderní myšlenky. Co mám dělat? Uteču z domu“
Mark Twain odpověděl: „Mladý příteli, dobře vám rozumím. Když mně

bylo sedmnáct let, byl můj otec právě tak nevzdělaný. Nebylo to s ním k vydržení. Ale mějte trpělivost se starými lidmi. Vyvíjejí se pomaleji. Po deseti letech se již mnohému přiučil, když mi bylo dvacet sedm let, už se s ním dalo docela rozumně mluvit. A co vám mám povídat! Teď, když je mi třicet sedm let – věřte nebo ne – nevím-li si rady, pak se jdu zeptat svého starého otce. Tak se dovedou staří lidé změnit.“
Kdo se změnil víc, syn nebo otec?

8.6.2 Statečnost a trpělivost

Statečnost si obvykle spojujeme s představou bojovníka, který se dokáže vzepřít i největšímu nebezpečí, nestěžuje si, nepočítá rány a znovu nasazuje život na obranu práva a svobody. I když se statečnost projevuje nejzřetelněji na fyzické úrovni (například hasič běží do hořícího domu, aby zachránil dítě), její skutečný zdroj je uložen v psychické výbavě člověka (mluví se o duševní síle či mravní odolnosti). Např. lidé v koncentračních táborech prokazovali statečnost v ochotě nepodlehout krutostem a násilí a pomoci spoluvězňům.

Jestliže Seneca napsal, že „žít znamená bojovat“, pak tím chtěl ukázat, že životní boj se odehrává každodenně, často ve skrytu, a my jsme svědky teprve jeho důsledků.

Statečnost se projevuje nejvíc tam, kde se zdá, že je veškerá snaha marná a pomoc nepřichází. Právě tehdy se znenadání objeví morální síla, která odstraňuje i původně nepřekonatelné překážky.

Statečnost je tedy ctnost, která aktivizuje volní úsilí překonat vnitřní či vnější překážky na cestě k dobru. Mohl by vzniknout dojem, že se statečnost projevuje teprve v krizových situacích. Pravdou však je, že se v ní cvičíme už přijímáním různých malých protivenství, snášením nepříjemností, zklamání, proher nebo fyzických bolestí.

Říká se, že trpělivost je dcera statečnosti. Jiný výrok označuje trpělivost za kořen a strážkyni všech ctností. Trpělivosti není nikdy nazbyt, protože jsou překážky, s kterými si neporadí nejstatečnější člověk. Jestliže určité zlo nemůžeme odstranit, například úmrtí v rodině, zmrzačení při nehodě, válku, nepochopení od druhých, falešné obvinění, můžeme je přijmout a snášet s vědomím, že má pro nás také nějaký smysl.

Trpělivost je ctnost, která učí klidně snášet zlo, jež nelze odstranit. Přitom trpělivost se nemusí omezovat jen na určitý druh překážek a utrpení, ale může být rozšířena na všechno, co život přináší: Trpělivost učí nejen snášet dlouhotrvající nemoc, ale i čekání ve frontě. Trpělivý člověk sotva kdy dosáhne zvláštní odměny, zato obohacuje sebe i druhé, podněcuje chuť do života.

K promyšlení:

1. Jaký smysl může mít trpělivost, když prožíváme nezvratné utrpení (například tělesné postižení po autonehodě) nebo významný neúspěch (například selhání při přijímacích zkouškách na vysokou školu)?
2. Jak si vykládáš Senecova slova, že „nejen na moři či v boji se pozná udatný muž, zdatnost se projeví i na loži“?

8.6.3 Uměřenost a zdrženlivost

Když otec napomíná syna, který příliš dlouho telefonuje, upozorňuje ho, že překročil určitou hranici a měl by se umírnit. Je typické, že nemírnost se projevuje právě tam, kde nás vedou pudy a vášně. Člověk ve své přirozenosti touží po příjemných věcech, udržet správnou míru však není snadné, protože právě to, co nám „chutná“, nejvíce vyhledáváme.

Uměřenost je ctnost, jež nachází náležitou míru v tělesných a smyslových potěšeních, ve slastech a zálibách. Čím jsou tyto vlivy silnější, tím těžší bude je ovládat.

S uměřeností proto zákonitě souvisí *sebezápor* jako schopnost usměrňovat vnitřní impulsy. Sebezápor není jen nějaké morální omezení, ale také a především potřeba vyplývající z osobní zkušenosti. Mohu se přejít, ale výsledkem je bolest břicha, rovněž mi nic nebrání, abych se opil, ale druhý den trpím bolestmi hlavy.

Hlubší vhled do problému nás učí, že *sebezápor* člověku neškodí, neboť mu umožňuje vzdát se či oddálit dosažení nějaké hodnoty v zájmu hodnoty vyšší. Např. pravidelné studium jazyka místo zábavy pomůže za čas k jeho ovládnutí. *Sebezápor* ukazuje sílu vnitřní svobody, kterou získáváme tehdy, když nejsme otroky, nýbrž pány své tělesnosti.

Pro uměřené a zdrženlivé chování jsme vybaveni jednou dispozicí, které se obvykle říká *stud*. Je to cit, který v člověku vykonává ochrannou funkci vůči sobě samému nebo druhým a staví se proti ponížení lidské důstojnosti. Např. malý chlapec se stydí, když přijde na návštěvu neznámý člověk, protože narušuje jeho jistotu, a tak se drží zpátky. Jiný příklad dává situace, v níž se dva kamarádi posmívají třetímu, a teprve když ho doženou k pláči, zastydí se a uvědomí si, že překročili určitou hranici.

Nejčastěji se však se studem setkáváme v oblasti sexu. Je sice těžké určit přesné meze studu (jinak je vnímal člověk v 19. století a jinak současník), ale jeho úplná ztráta vede k nevázanosti a ohrožuje hloubku lidských vztahů.

Problém nespočívá ve studu samotném, nýbrž v postoji k němu – někdo ho chápe jako vadu, jiný jako přežitek, jen málokdo ho přijímá jako přirozený

regulativ chování. Moudrá sexuální výchova se otázce studu nevyhýbá, ale rozvíjí jeho praktický smysl

K promyšlení:

1. Našli bychom alespoň tři důvody, proč se omezovat v jídle, pití, sexu a jiných požitcích?
2. Zamysli se nad úryvkem z knihy dr. Heleny Rozinajové – Pedagogika pro rodiče, v níž píše: „Je nesprávné, když se pohlavní výchova uskutečňuje bez přípravy na budoucí manželství a rodinný život. Při pohlavní výchově jde vlastně o to, abychom vychovali mladého člověka, který bude nacházet radost z pohlavního života v rodině, ve spojení s velkým citem vzájemné manželské lásky.“
Co je podle tebe důvodem, že autorka spojuje pohlavní život s manželstvím a rodinou?

8.6.4 Spravedlnost a její porušení

Málokdo je tak citlivý vůči spravedlnosti a jejímu porušování, jako mladí lidé: Přísně rozlišují dobro a zlo, dokáží přemýšlet o původu nespravedlnosti a jsou otevřeni nejvyšším ideálům. Cit pro spravedlnost vzniká ještě dříve v samém dětství. Děti například těžce nesou, že učitel má své oblíbence, že za stejný čin je otec jednou potrestán a podruhé ne.

Spravedlnost je ctnost, zaručující vyrovnání s druhým podle toho, co mu právem náleží.

Spravedlnost by měl chránit zákon (srov. 5.4.1 Zákony dané společností, str. 47). Ten také nařizuje, co je dobré pro jednotlivce a pro celek v rámci společnosti, zároveň vyměřuje tresty.

Spravedlnosti, zákona a práva si velmi vážili již staří Římané. Dobře věděli, že zákony, které žádají spravedlnost, musí být spravedlivé. Byli si zároveň vědomi, že i zákon musí brát ohled na okolnosti, že nesmí platit nemilosrdně, jinak by se společnost podobala netvoru, který požírá vlastní děti. Proto vzniklo přísloví: „Nejvyšší spravedlnost bývá největším bezprávím.“ (Summum ius, summa iniuria).

Současný právní řád v mnohém čerpá z pramenů římského práva. Navazuje na tradiční rozlišení druhů spravedlnosti:

Spravedlnost zákonná upravuje poměr občana ke společnosti.

Spravedlnost podílná upravuje poměr společnosti k občanům. Rozděluje společné hodnoty jednotlivým členům společnosti podle zásluh, postavení, schopností. Tato spravedlnost nechrání pouze výhody, ale také ukládá povinnosti (například platit daně, absolvovat vojenskou službu aj.).

Spravedlnost směnná upravuje poměr mezi občany navzájem. Usiluje o naprostou rovnost mezi tím, co člověk přijal a co dává. Uplatňuje se nejen v obchodě, ale i pokaždé, když se uzavírá nějaká dohoda.

Spravedlnost sociální zachovává správnou rovnováhu mezi stavy a třídami lidské společnosti a všemi členy lidského společenství.

K promyšlení:

1. Traduje se, že císař Alexander Severus se nikdy neodvážil vyslovit rozhodnutí dřív, než mu dvacet právních znalců podalo úsudek. Když se dozvěděl, že některý soudce se dal uplatit, vlastnoručně ho prý oslepil. Máš vlastní zkušenost, že zbrklý úsudek poškodil právo druhého člověka?
2. Jaký druh spravedlnosti ohrožuje heslo: „Kdo nekrade, okrádá rodinu“?

8.7 Sociální ctnosti

Je pravda, že každá ctnost ožívá teprve v kontextu lidských vztahů. V širším slova smyslu je tedy každá ctnost sociální – má svůj vliv na mravní život společnosti. Existují také ctnosti, jejichž sociální význam je zřetelnější. Jsou to pevné, dobré návyky, které prospívají obecnému dobru. Základní sociální ctnosti v užším slova smyslu jsou *pravdomluvnost*, *zdvořilost* a *optimismus*.

8.7.1 Pravda a pravdomluvnost

Jak už víme, *pravda* je v podstatě shoda našeho poznání se skutečností (srov. 2.1.1 Subjektivní a objektivní poznání skutečnosti, str. 10).

Lež je opakem pravdy; ten, který ji užívá, chce poznanou skutečnost vědomě zamlčet nebo pozměnit. Lhář tedy mluví záměrně nepravdu. Např. zavolá mi známý, že potřebuje pomoc při stěhování. Místo toho, abych mu upřímně řekl, že nejsem ochoten, vymluvím se.

Omyl je nedostatečné poznání pravdy a z morálního hlediska je omluvitelný. Např. domnívám se, že vidím přítele, ale když přijdu blíž, zjistím, že to byl jen někdo jemu podobný.

Z morálního hlediska nás nejvíce zajímá pravda a lež. Mluvit pravdu je něco přirozeného a málokdo by tuto zásadu zpochybňoval. V životě však mohou nastat situace, kdy je pravdomluvnost obtížná. Často se stává, že projevená pravda *přináší osobní nevýhody*. Např. přiznám se příteli, že jsem vyzradil tajemství, které mi svěřil, a riskuji tím ztrátu jeho přízně. Nevýhoda, která z toho plyne, je však dočasná – později se může naopak obrátit ve výhodu: přijme-li přítel mé přiznání a selhání, náš vztah se upevní. Lež, zejména opakovaná, zatěžuje svědomí a poškozují charakter.

Jiný problém je *způsob, jakým pravdu sdělujeme*. Jde totiž nejen o to říci pravdu, ale také o to říci ji přijatelně, jinak se může sdělení minout svým účinkem. Proto pravdomluvnost úzce souvisí s taktem a citlivostí vůči druhému.

Někdy se ocitneme v situaci, kdy váháme, *zda říci celou pravdu nebo část*, například zda vážně nemocnému pacientovi říci, že jej čeká smrt. Záleží na konkrétním případě, na jeho zdravotním a psychickém stavu. Z morálního hlediska je zde přípustná zámka (restrikce) jako zúžení podání informace ve prospěch druhého. Například lékař předpokládá, že celá pravda by pro pacienta byla neúnosná, a když se pacient zeptá: „Pane doktore, jak jsem na tom?“ lékař mu odpoví: „Váš zdravotní stav je vážný.“

Zámka může být zneužita k osobnímu prospěchu nebo k omlouvání vlastní zbabělosti. Pokud nás něco opravňuje užít zámku, pak jediné dobro druhého.

Úplnost sdělování pravdy také souvisí s *mlčenlivostí*, jíž jsou lidé v některých profesích vázáni. Může jít o povinnost dodržet lékařské, služební či státní tajemství.

Může se také stát, že sice nejsme mlčenlivostí přímo vázáni, ale nechceme narušit důvěru, kterou nám někdo dal, a tak si určitou informaci ponecháme pouze pro sebe. Je to otázka společenského citu (diskrétnosti) a výchovy k němu. Je ještě jeden problém, před nějž nás pravdomluvnost staví – *předstírání* (simulace).

Např. za druhé světové války někteří lidé u sebe skrývali Židy a museli před okolím dávat najevo, že jim naklonění nejsou. Simulaci tedy stejně jako zámku ospravedlňuje dobro druhého. Jinak se mění v pokrytectví, které slouží k získání osobních výhod, a to je nemorální. Jak je patrné, není snadné zůstat pravdomluvný za všech okolností. Nicméně snaha mluvit pravdu a jednat pravdivě podmiňuje zdravé lidské vztahy.

K promyšlení:

1. Uveď alespoň tři příklady, kdy člověk neřekne pravdu, a přitom se nezpronevěří pravdomluvnosti.
2. Jak by ses zachoval v situaci, kdy by tě nečekaně navštívil dobrý známý, se kterým ses dlouho neviděl, ale ty sis před tím naplánoval, že se budeš konečně po dlouhé době věnovat intenzivnímu studiu?

8.7.2 Zdvořilost

Doba, ve které žijeme, je poněkud strohá na výrazy úcty a zdvořilosti. Když nějaký muž políbí ruku ženě, připadá nám skoro směšný, jako bychom mu ani nevěřili, že to myslí vážně. Je pravda, že společenská forma může být prázdná, nebo dokonce zakrývá skutečné city a postoje. Zároveň také platí, že každá společnost si vytváří určité zvyky, jež usnadňují kontakt a charakterizují určité prostředí, například mladší zdraví staršího jako první, zaměstnanci banky se do práce společensky oblékají aj. Ne všechny formy zdvořilosti jsou stejně závažné a závazné, ale všechny dohromady tvoří řád, bez něhož by trpěly lidské vztahy. Např. kdyby se členové rodiny přestali navzájem zdravit, zavládla by mezi nimi lhostejnost a uzavřenost.

Zdvořilostní formy souvisí s taktem. Toto slovo má základ v latinském „tangere“, což znamená „dotýkat se“. Takt je pak jakési umění vzít něco dobře do ruky a nepolámat to, nerozbít, nepoškodit. Kdo je taktní, je také empatický, to znamená, že se dokáže vcítit do druhého. Taktní člověk tedy ke druhému přistupuje citlivě, snaží se odhadnout, jaký je jeho vnitřní stav, a podle toho volí slova, gesta, pohledy i téma rozhovoru.

Z toho je tedy zřejmé, že pozdrav, úsměv, stisknutí ruky, různá pozornosti jsou denní maličkosti, které dávají životu radostnější tvář.

K promyšlení:

1. Slavný klaun Grock dostal jednou dopis, který přímo překypoval urážkami. Přátelé mu radili, aby autora dopisu žaloval. Zdvořilost má přece své meze. Grock to odmítl. Dostal lepší nápad. Poslal dopis zpět odesílateli s tímto textem: „Včera mi byl doručen příložený dopis. Zaslám vám ho, abyste jako vážený občan věděl, že nějaký nestoudný darebák Vaším jménem posílá urážlivé dopisy. Se srdečným pozdravem.“ Klaun Grock si počínal zdvořile. Bylo však jeho jednání také upřímné?
2. Našel bys ve svém životě zkušenost, která by odpovídala přísloví: „Na tech med, v srdci jed“?

8.7.3 Optimismus

Aristoteles píše, že „radost dílo zdokonaluje, smutek je ničící“. Už v kapitole 7.1 Vážně (str. 72) jsme ukázali na potřebu radosti (7.2. 9 Radost a slast, str. 82). Potřebujeme ji my sami, ale potřebuje ji také naše okolí – rodina, spolužáci, parta, sportovní kolektiv.

Předávat radost je velké umění. Předpokládá, že radost mám v sobě a že ji dovedu vhodným způsobem projevit. Nemohu ji druhým vnucovat, nýbrž

ji mohu nabízet (když má někdo špatnou náladu, nemusí být pro moji radost hned otevřený, dokonce ho tím mohu i podráždit).

Když druhý radost sdílí, mně samotnému to prospěje – už samotný fakt, že jsem radost dal, mě přece potěší. Obohatím-li druhého, obohatím sebe i náš vzájemný vztah, naplňuje se zde zkušenost, že radost plodí radost.

Optimismus však nespočívá jen v tom, že lidé mají a projevují radost, být spontánně a silně. Ještě více záleží na tom, zda dobré naladění přetrvává i v těžkých situacích.

Optimismus je totiž stálý kladný životní postoj, jenž se projevuje obohacováním sebe i druhých.

Nelze říct, že optimista má snadný život, ale jeho ladění mu umožňuje, aby svůj život vnímal jako smysluplný a šťastný. Jeho naděje vyplývá z důvěry v lepší budoucnost. Dá se vyjádřit těmito slovy: Na všerejšek nemysli, dnešek snášej a zítřka se neboj.

K promyšlení:

1. Při pohledu na svět se optimista domnívá, že svět, ve kterém žije, je ten nejlepší možný. Pesimista se však obává, že je tomu skutečně tak. Pokus se najít důvod, z kterého pramení optimistova naděje.
2. Co podle tebe optimismus podporuje a co ho brzdí?

9

NEŘEST (NECTNOST)

Jedna slovní hříčka praví, že když dva dělají totéž, není to totéž. To platí dokonce i o mravně špatném jednání dvou lidí; i když dělají „totéž“, nemusí být u každého z nich jednání stejně závažné. Např. někomu mimoděk vyklouzne z úst nepodstatná lež, avšak neřekneme o něm, že je lhář. Tak nazýváme toho, kdo lže účelově a opakovaně.

Teprve pokud člověk přijal špatnou vlastnost za svou a vědomě v ní přetrvává, lze říci, že k jeho vlastnostem patří neřest.

Neřest je chybný návyk, který má morálně špatné důsledky. Například kdo je lakomý, neumí podpořit druhého; kdo je upovídaný, snadno prozradí tajemství. Kolik je neřestí? Nepočitatelně, ani všechny nemají jméno. Na nejzávažnější upozorňuje prastarý výčet sedmi hlavních neřestí: pýcha, lenost, závist, hněv, lakomství, nestřídmost v jídle a pití a sexuální nezdrženlivost. Zkusme sebrat odvalu a podívat se, zda nějaká neřest zrovna nám neříká „pane“, lépe řečeno „sluhu“.

9.1 Pýcha

Položíme-li si otázku: který člověk je nám více sympatický, zda skromný či pyšný, zcela přirozeně odpovíme, že ten skromný. Pýcha totiž působí nepříjemně, odtažitě, často poznamenává už samotný projev člověka. Pýcha přitom nezávisí přímo na tom, zda někdo má či nemá určité přednosti, například je-li někdo obdařen hudebním talentem a poprávu v hudbě vyniká nad jiné. Pýcha se u něho projevuje až tehdy, když se začne vyvyšovat, stále se chválit a připadat si i jako člověk určitým způsobem nadřazený; zapomíná, že talent není jeho zásluha, nýbrž dar.

Pýcha je neřest, která spočívá v neuspořádané touze po vlastní velikosti spojené s vyniknutím. Pyšný člověk tak vytváří zkrslý – nadhodnocený obraz sebe sama. Na jejím počátku stojí zpravidla nepřiměřená touha po vyniknutí nebo potřeba zvýšit si sebevědomí. Jak se přání a skutečnost vzdalují, vzniká prostor pro falešné domněnky o sobě. Z nich je pak živa pýcha, ať už *malá* (když se chlubím, co všechno dokážu zahrát na kytaru), nebo *velká* (když jako vrcholový sportovec považuji své neúspěšné soupeře za nešiky).

Opakem pýchy je *skromnost*, v dokonalejší podobě pak *pokora*. Skromný člověk si uvědomuje, že určité jeho přednosti jsou jako dary, které má chránit

a rozvíjet, nikoliv jich využívat k sebeoslavování. Také se o ně chce dělit s ostatními.

Pokora je něco víc než skromnost. Je to ctnost, kterou člověk vyjadřuje postoj vnitřní pravdivosti a vděčnosti za přijaté vlohy a odpovědnost za jejich rozvíjení. Je to hluboké vědomí, že mě vždy něco přesahuje, že nejsem neomezeným pánem svého života. Pokora neznamená popření určité výjimečnosti – tomu se říká „hrbatá“ pokora. Z pokory plyne přijetí sebe sama – své výjimečnosti i omezenosti.

9.2 Lenost

„Zahálka je sestrou neřestí.“ A skutečně, jakmile propadneme lenosti, všechno, a často nepatrné věci, se nám zdají obtížné, ztrácíme chuť do práce i do života. Líný člověk se vlastně bojí námahy – ať už *fyzické*, například nechce vstát a jít s rodinou na procházku, nebo *duševní*, například je mu zatěžko dát se do učení.

Lenost je tedy neřest, která se projevuje nechutí ke konání dobra, a to i v oblasti ducha. Odkládá konání dobra pro sebe či pro druhé, což přímo souvisí s oslabenou vůlí a zamlžením rozumu. Na rozdíl od potřeby odpočinku lenost ho nárokuje více, než je nutné, používá různé výmluvy a zdůvodňování. Ne vždy je snadné potřebu odpočinku a lenost rozlišit, únava může mít různé příčiny (například prudký fyzický vývoj v dospívání, opakovaná stresová situace, pracovní přetížení při studiu...)

Nicméně vždy stojí za námahu si položit otázku, zda moje „nemohu“ neznamená „nechci“. Navíc zkušenost ukazuje, že lenost ztrácí svoji moc, pokud vím, že mohu vykonat něco dobrého.

9.3 Závist

Lze říci, že závist je nejhlupejší neřest, protože člověku nic nepřináší, naopak ho trápi a škodí mu. Pocit, že druhý má něco lepšího než já, že jsem nezaslouženě o něco ochuzen, že ten druhý nemá na to či ono nárok, dokáže způsobit vnitřní zmatek, trýzeň, skleslost, ba i nenávisť. To všechno odčerpává síly a nepřiměřeně poutá pozornost.

Závist je smutek nad dobrem druhého. Závistivý se domnívá, že to, co má druhý, patří vlastně jemu. Je to vlastně nepokoj, který vzniká při srovnávání sebe s druhými, a zároveň neochota přát jim štěstí.

Závist se nejlépe pozná podle toho, že obsahuje plno pocitů a dohadů, často nemá faktické opodstatnění. Od závisti je třeba odlišit pocit skutečné

křivdy, jenž vzniká proto, že člověk byl neprávem znevýhodněn (například dostal nižší plat při stejných pracovních výsledcích). Závist čas od času pocítí každý z nás, úplně se jí vyhnout nelze. Důležité je nepoddávat se jí, udržet si od svých pocitů odstup a připustit, že druhý si dobro zaslouží.

9.4 Hněv

Hněv lze přirovnat ke krátkému šílenství: Člověk, který se hněvá, vypadá, jako by neměl všechny smysly pohromadě, jeho rozum je zatemněn a reakce jsou ukvapené. Že člověk čas od času „vybuchne“, ještě neznamená, že jej ovládá neřest hněvu (srov. 7.2.15 Hněv, str. 87). Stává-li se mu však, že hněv se projevuje často a nepřiměřeně k situaci (například dennodenně nahlas spílá politickému zřízení), jedná se už o zlovyk – o neřest.

Hněv jako neřest je nespořádaná touha po pomstě. Je to návyk k prudké odmítavé reakci. Chce-li se jí člověk zbavit, měl by se učit sebeovládání, zejména uchovávat si v kritických situacích odstup. Jak řekl Seneca: „Nejlepším lékem proti hněvu je prodlení.“

9.5 Lakota

Lakomý člověk myslí na svoje potřeby tolik, že přehlídí potřeby druhých. Chce mít stále víc a jen pro sebe. Lakomec není dobrý vůči nikomu, k sobě je však nejhorší, protože způsob jeho života se stává velkým trápením. Tím významně poškozují mezilidské vztahy a navíc sám sebe dostává do izolace, z níž obtížně hledá východisko.

Lakota je neovládaná touha vlastnit hmotný nebo duchovní majetek. Nejvíce se lakomství projevuje ve vztahu k penězům.

Jan Klimak o tom říká: „Dokud se peníze sbírají, jsou city něžné a laskavé, až je jich hromádka, ruce a srdce se zavře.“

Naproti lakomství stojí *štedrost*. Snaha přiblížit se jí pomáhá člověku zůstat otevřeným pro druhé.

9.6 Nestřídmost

Potřeba jíst a pít je přirozená, chybí-li, je to často znamením nemoci. Také potěšení, které jídlo a pití dává, svědčí o zdraví. Stane se však, že chuť ovládne člověka natolik, že se stane cílem. Člověk se tak nají a napije víc, než potřebuje, a dokonce ohrožuje své zdraví.

Nestřídmostí nazýváme neukázněné užívání pudu sebezáchovy v jídle a pití. Nestřídmost vzniká pozvolna, začíná vybíráním, mlsností, nepravidelností v příjmu potravin. Dále ji rozvíjí nerozumné chování rodičů (například když se sladkosti používají jako častá odměna). Schopnost usměrnit se v jídle a pití patří k výbavě zdravého a zralého člověka.

9.7 Sexuální nezdrženlivost

V přirozenosti každého člověka jsou ukryty síly, které chrání život před zánikem a umožňují jeho pokračování. Souhrnně je nazýváme pohlavní pud. Jeho posláním není jen předat život (mít děti), ale také obohatit partnera i sebe o zážitky intimity a lásky. K neřesti může vést jenom tehdy, zaměří-li se na osobní potěšení bez vztahu a citů.

Sexuální nezdrženlivost je neukázněné a sobecké užívání pohlavního pudu. Zdroje této nezdrženlivosti lze hledat ve špatné sexuální výchově, v pornografických časopisech, filmech, v názorech, které zlehčují sexuální život a staví jej mimo rodinné společenství.

Kde je sexuální rozkoš vyhledávána pro ni samu, dochází k degradaci pravé lásky a dalších lidských hodnot. Kultivace osobní sexuality nemá smysl jen pro sexualitu samu, ale také pro celkový rozvoj osobnosti.

K promyšlení:

1. Kterou z výše pojednaných nectností považuješ za více nebo méně nebezpečnou?
2. Dokážeš najít nějaký příklad ze svého života, který by potvrdoval výrok Claudinia: „Když se pýcha připojí ke skvělým mravům, ty pak ztrácí cenu?“
3. Proč Ovidius volí tak silná slova: „Nejsem z těch, kteří vedou zahálčivý život, neboť čas v nečinnosti je pro mne jako smrt?“
4. Komu a co jsi naposled záviděl? Jak jsi se svou závistí naložil?
5. Souhlasíš se Senecou, že „nejlepším lékem proti hněvu je prodlení“? Znáš ještě jiný způsob, jak hněv zvládnout?
6. Jaký význam má pro dnešního člověka Senecův výrok, že „peníze ještě nikoho neudělaly bohatým“?
7. Proč se podle tebe lidé přejídají?
8. Jak se projeví kultivovaná sexualita v chování člověka a ve společnosti?